

FOGYATKOZÓ MAGYARSÁG MURAVIDÉKEN

Szlovén beolvasztási törekvések a két világháború között

BALOGH PÉTER

ABSTRACT

Mur Area (also known as: Transmurania, Over-Mur; in Hungarian: Muravidék) was annexed from Hungary to Slovenia according to the Treaty of Trianon. This small area, measured in Hungarian terms, has affected and continues to affect several ethnographic regions and two fundamentally dominant nations. The Hungarians living here lived under strong exposure to Slovenian integration efforts between the two world wars. The present study explains the vertical and horizontal dimensions of these assimilation processes, as well as the answers given to them by the Hungarians. The assimilation strategy consisted of several nested components, as Slovenia itself did not exist as an independent state in the period under review, but as part of the South Slavic state. Therefore, a paradoxical situation may have arisen in which the Hungarians of Mur Area – and at the same time of Slovenia – considered the Central Yugoslav power to be an ally against Slovenia for a moment. The study also provides an insight into who was defined as “madžaron” by the Slovenian authorities and what role they played in the period under discussion. The attitude of the Slovenes in Mur Area to the Hungarians and to the Slovenes living west of Mur is inseparable from the topic.

TERÜLETI VÁLTOZÁSOK

A trianoni döntés értelmében nagyjából 20–22 ezer magyar került szlovén – s ezáltal jugoszláv¹ – uralom alá, amely lélekszám Muravidék² lakóinak nagyjából 20–25%-át tette ki. Az új határok tényleges megállapításánál a győztes hatalmak a szlovén–magyar viszonylatban is egyoldalúan alkalmazták a wilsoni elveket. Ismert tény, hogy a magyar többségű (sok esetben színmagyar) települések elcsatolása során a fontossági sorrendben az etnikai viszonyok elé került a stratégiai megfontolás, úgymint: határfolyó definiálása, vasútvonalak elcsatolása. Muravidék esetében épp a történelmi határt képezte a Mura folyó, így a szlovén követelések esetében más ürügyet kellett találni a határok kitolására. A stratégiai okokra hivatkozni ebben az esetben nem volt mód, hiszen az új határok mögé nemhogy határ menti vasútvonal nem került, de még csak alsóbbrendű közutak sem futottak az új határ szlovén oldalán.³ A gordiuszi csomó átvágása egy szó szerint Murán túli geográfiai érvvel történt meg: az új határt végül a Mura folyó bal parti vízgyűjtő-területe és a Rába folyó jobb parti vízgyűjtő-területe közötti vékony sáv határozta meg.⁴

Az elcsatolt magyar többségű települések így leválasztásra kerültek a korábbi megyeszékhelyeiktől, Vas vármegyét illetően Szombathelytől, illetve Zala vármegye esetében Zalaegerszegtől, valamint másik fontos városától, Nagykanizsától. A kényszerű szeparáció járási szinten is megjelent. Vas vármegyében a Szentgotthárdi járás veszített falvakat, míg Zala vármegyében az Alsólendvai járás oly módon, hogy maga a járásszékhely, Alsólendva került szlovén uralom alá, így a járás falvai maradtak központ nélkül a megmaradt magyar oldalon. A határmódosítások (értve ez alatt az országhatárok, vármegyehatárok, járáshatárok változásait, valamint kényszerű változtatásait) nem csupán térképészeti feladatokat róttak a közigazgatásra, hanem infrastrukturális változásokat is maga után vontak, ami a szlovén szervek részéről a Magyarországról Muravidékre vezető vasútvonalak (Körmend–Muraszombat, illetve Zalaegerszeg–Lendva) 1921. október 23-i megszüntetését jelentette.⁵ Miután a tárgyalt időszakban még nem volt Muravidéknek vasúti összeköttetése Szlovénia többi területével, az intézkedés a régió elszigetelését okozta, ami természetesen a szlovén lakosságnak is kárára vált.

Az elcsatolt magyar lakta terület gyakorlatilag egy 3–4 kilométeres sávot alkotott a határ mentén (és alkot mind a mai napig). Az itt élők területi identitását a magyar állampolgárság, a vármegyéhez való tartozás (vasi, zalai) határozta meg, ami a békediktátum által megszűnt, de az új, muravidéki identitás egy csapásra még nem alakult, nem alakulhatott ki. Ennek oka egyrészt a földrajzi elhelyezkedés, hiszen nem egy központi település köré szerveződött településhálózatról volt szó, másrészt még az 1920-as év első két évében is hittél remélték a muravidéki magyarok a számukra kedvező határmódosítást.⁶ Ebben a gondolatvilágban a *muravidéki*, mint önmeghatározás a határmódosításról való lemondást szimbolizálhatta.

A határmódosítás azonban nem csupán közigazgatási változásokat vont maga után – még pusztán a területi változások tükrében sem. A trianoni döntés a szlovénok lakta Vendvidéket éppúgy érintette, mint a magyar néprajzi tájegységeket, az Őrséget, a Hetést és a Göcsejt. Mind a mai napig vita tárgyát képezi, hogy az egyes néprajzi határok pontosan hol húzódnak⁷ – amely vitákat a határok kontúrталansága miatt szinte lehetetlen egzakt módon lezárni –, annyi viszont biztosan állítható, hogy az említett tájak mindegyikéhez tartoznak települések a jelenlegi határ mindkét oldalán. A Vendvidék vizsgálata nem tartozik szorosan a tanulmányhoz, hiszen – mint neve is mutatja – vendek, azaz szlovénok által lakott területről van szó, de annyit mindenképp illik megemlíteni, hogy a trianoni határ ezt a tájegységet is kettévágja.

A fentebb említett nemzeti és regionális identitásoknál jóval mélyebb gyökerrű az etnográfiai jellegű kötődés, hiszen hagyományokat, s így a nyelvet is ápoló élő közösségeket ezek – a történelmi korszakokon átívelő – egységek alkottak. Az önmeghatározásnak azonban e formája sem megrendíthetetlen, kivált, ha egy országhatár szeli ketté az adott néprajzi tájegységet. Az Őrség esetében a falvak többsége, valamint a központi település, Óriszentpéter Magyarország része maradt. Hetést nagyjából megfelelte a trianoni határ – központi településről itt nem beszélhetünk.⁸ Göcsej nagyobb kiterjedésű néprajzi táj, melynek csak egy kisebb része került Szlovéniához. Göcsej – Hetéshez hasonlóan, de attól nagyobb területen elterülő – konkrét központ nélküli régió.

FÖLDREFORM

A világháború a harcoló felek hátországait is kivérezte, így nem meglepő, hogy több országban is kulcskérdéssé vált a földreform, a földosztás. Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain létrejött új államok között a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság már 1919. január 6-án hozzálátott a nagybirtokrendszer módosításához, a földterületek újrafelosztásához.⁹ Az állam és az állampolgárok számbeli többségének egyértelműen és sürgetően közös célja volt, hogy nagyobb termelékenységet tudjon elérni az új birtokszerkezet által. A gazdasági intézkedéssorozatok mögött azonban etnikai felhangot is találunk, hiszen jugoszláv oldalról revansot kívántak venni a korábbi meghatározó nagybirtokosokkal szemben, akik akkor még jellemzően nem a délszláv köröket reprezentálták. Konkrétan Muravidék esetében az 1921-es összeírás 11 nagybirtokot említ, melyből 9 volt magyar tulajdonban (1-1 pedig német, illetve holland kézen).¹⁰ A nagybirtokok összterületének 40%-át az Esterházyak tulajdonolták, s jelentős részt tudhattak magukénak a Zichyek és a Szapáryak, a maguk 22%-os, illetve 20%-os részesedésével.¹¹ A nagybirtoki viszonyokon túl jellemző volt még a területre a törpebirtokosság magas aránya.¹²

A jugoszláv beolvasztó nemzetpolitikának még látványosabb eleme volt a földreformba ágyazott kolonizáció, és olyan járulékos eredmények, amelyek – többek között – az oktatáspolitikára is kihatottak.

Hogy mennyire fontos kérdés volt a földreform a világháború lezárását követő években, mi sem példázza jobban, mint hogy a nemzetgyűlési képviselő-választási kampányban is a földosztás volt a hívószó, miközben Muravidék autonómiájának különböző tervezeteit a közvélemény meglehetősen közömbösen fogadta – mind a magyarok, mind a szlovénok részéről. Az autonómiatervekkel szemben közömbös magyarok védelmében megjegyzendő, hogy a kampány, de még maga a választás (1921. november 28.)¹³ is a tényleges és végleges határmegállapítás (1922. november 10.)¹⁴ előtt zajlott le.

A földreform kezdetén ugyan a magyarlakta települések lakói is juthattak némi földhöz, azonban a magyarok földhöz jutását már az első szakaszban is igencsak akadályozták. A nyílt, magyarelles fellépés még váratott magára, hiszen a határmegállapítási folyamat lezártaig a szlovén (jugoszláv) hatóságok óvatosságra intették önmagukat. Ekkor még csupán azt az elvet követték, hogy „*igazságos intézkedésekkel és jó iskolával gyorsan a délszláv állam mellé lehet állítani [a magyarokat]*”¹⁵

A szlovén beolvasztási törekvések jelentős állomását hozta a ljubljanai Földigazgatóság Lendva-vidéki látogatása az Esterházy-birtokon. A kiküldetés eredményének feldolgozása bizottsági keretek között történt meg 1921. március 20. és 24. között, titkos beszámoló formájában (hiszen még mindig nem történt meg a végleges határmegállapítás), melynek végére egy hat pontból álló cselekvésrend került.¹⁶

1. El kell űzni a magyar nagybirtokosokat és azok tisztviselőit, amennyiben azok magyar érzelműek; a többit hatástalanná kell tenni.
2. El kell a vidékről helyezni azokat a papokat, akik nem a jugoszláv nemzeti eszme támogatói, és helyettesíteni kell őket újakkal, akik tapasztaltak és nemzeti érzelműek. A plébániákat el kell szakítani a szombathelyi püspökségtől.
3. Öntudatos jugoszláv elemeket kell a vidékre betelepíteni, belőlük településrészeket, közösségeket kellene létesíteni.
4. Jó iskolára és jó tanítókra van szükség, akik fokozatosan meghonosítják a szlovén nyelvet, és ezáltal megszüntetik a magyar nemesek befolyását.
5. A muravidéki magyar kereskedőket szigorúan ellenőrizni kell, a máshonnan származó magyarokat viszont el kell űzni.
6. Előnyben kell részesíteni (protezsálni kell) a tudatos jugoszláv nemzeti elemeket.

Még mindig a burkolt magyarellenességet élték a muravidékiek, de már előfordultak esetek, amikor magyar földigénylők kérelmét utasította el, valamint már élő bérleti jogot vont vissza a muraszombati Agrárhivatal, azzal az indokkal, hogy a nem szerb, horvát vagy szlovén nemzetiségű polgárok érdektelenek a földosztásban.¹⁷ Az „érdektelenség” oka az volt, hogy az érintett földigénylő családok sorköteles tagjai Magyarországra szöktek a kötelező sorkatonai szolgálat elől. Az Agrárhivatal szemében nem volt enyhítő körülmény, ha az érintett családtag visszatért Szlovéniába (a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba), s felvette a katonai szolgálatot.

A nyílt kirekesztés 1923. október 4-i dátummal vette kezdetét, a maribori Körzeti Agrárhivatal rendelkezésével: a muravidéki magyarok jogtalanná váltak földbérlésre. A rendelet arról is szólt, hogy az addig magyarok (illetve más, nem jugoszláv nemzetiségek) által bérelt földterületek bérleti joga 1924. október 1-jén megszűnik.¹⁸ A kirekesztett magyarok tiltakozó levelekkel, fellebbezésekkel igyekeztek a szlovén hatóságokat engedményekre bírni – eredménytelenül. Egy ilyen tiltakozást¹⁹ a ljubljanoi Agrárigazgatóság – a menetrendszerű elutasításon túl – azzal is kiegészítette, hogy „*a nem szláv nemzetiségűeknek egyáltalán semmilyen joguk nincs a földreformból származó földeket illetően*”.²⁰ A tiltakozások fokról fokra haladva eljutottak a belgrádi illetékes minisztériumba, de itt, a legfelső fórumon is elutasítás lett a sorsa a beadványoknak.

A szlovén politika beolvasztó törekvéseinek első gyümölcssei beértek: az új impérium alá kényszerült, nyomorban élő magyarok körében, hogy földhöz jussanak,²¹ gyakorlattá vált a szlovén származás kétségbeesett bizonygatása. Jellemző volt, hogy a családban a feleség szlovén eredetét jelölték meg, de ez a hatóságok előtt nem volt érv. Sőt, a földbérlethez jutáshoz még az sem volt elegendő, ha mindkét házastárs, s ezáltal az egész család szlovén volt, ha a család magyar faluban élt. Az elutasításhoz elegendő volt az a vélt vagy valós helyzet, hogy a családban magyarul beszélnek.

KOLONIZÁCIÓ

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban a földosztás kéz a kézben járt a betelepítésekkel, s ez alól Muravidék sem mentesült. Kitekintésként érdemes itt megemlíteni, hogy a földosztás általi betelepítések során érezte először igazán a muravidéki szlovénység is, hogy a hatalom szemében ők a szlovén–magyar határ felől nézve ugyan szlovénok,²² Ljubljánából nézve azonban csak „vendek”²³.²⁴ Az alsóbbrendűség keserű érzését így Muravidék magyar közösségei mellett a szlovén települések lakóinak is meg kellett tapasztalnia.

A szlovén kolonizációs politika lényegi eleme volt a szlovén tengeremlékről érkező menekültek²⁵ egykori magyar területekre telepítése. Hogy ezt a magyarokon túl a helyi szlovén közösségek is sérelmezték, az kiderül – többek között – a korszak és a térség meghatározó klerikális és egyben politikai személyének, Klekl Józsefnek (Jožef Klekl) a hatóságokkal folytatott levelezéseiből is. Klekl – még ha túlzó számadatokkal is – utalt arra, hogy épp a megélhetést biztosító, megművelhető földterület hiánya miatt hagyták el sokan Muravidéket, így a betelepítések még inkább rontanak a helyiek életminőségén.²⁶

A betelepítések földreformhoz kapcsolódó erőteljes szála minden kétséget kizáróan a magyar határ mentén lévő, magyar nemzetiségű falvak láncolatának²⁷ megszakítása, valamint egy-egy település etnikai homogenitásának fellazítása volt.

Az első telepesek 1921. május 31-én érkeztek meg Muravidékre,²⁸ nem meglepő módon a lendvai kiszögellésbe. Göncz László szlovén levéltári munkájának köszönhetően ismert Mate Gregorovič, a muraszombati Körzeti Agrárhivatal vezetőjének álláspontja a kolonizációt illetően: „*hogy azonban a magyar községek folyamatosságát egymás közt és Magyarországgal egyaránt megszakítsuk, és a terepet a szlovénítésre előkészítsük, a meglévő falvak közé 2-3 tiszta szlovén települést kell létrehozni. Ebből a célból az itteni agrárhivatal úgy tervezte, hogy egy településsel elzárjuk a vidéket keleten a Mura mentén, egy másikkal viszont északon Rédics felé, a vasútvonal mentén (Alsólendva–Rédics). Így két-három nemzedék után Alsólendva, a magyar erőd, a miénk lehet. Ezt a tervemet mindenki, aki e kérdésben érintett, támogatja.*”²⁹

A több hullámban végrehajtott kolonizáció eredménye az 1. táblázatban látható.³⁰

Telepek	Telepes családok száma	Telepesek (családtagok) száma
Petesházi major	42	240
Benice ³¹	32	161
Hídvégi kolónia	73	~380
Pincei kolónia	50	236
Gyertyánosi kolónia	38	243
Kámaházi-Zsitkóci kolónia	21	101
Hosszúfalu-Dušanovec kolónia	12	55
Összesen	268	~1416

1. táblázat: Betelepített családok száma, valamint a családtagok összlétszáma a két világháború között Muravidék magyarlakta területének vonatkozásában³²

A szám adatok némi eltérést mutatnak Kovács Attila kimutatásában (254 családról, illetve 1305 összlétszámról számol be), mely eltérés – a témát illetően – nem jelentős. Kijelenthető, hogy a kolonizáció jelentős mértékben rajzolta át Muravidék etnikai térképét. A szlovén asszimilációs tervek sikeresek voltak az egybefüggő magyar terület feltörésében.

A földreformra, illetve a kolonizációra adott válaszok közül a fentebb említett „önszlovénosítás” az esetek többségében nem hozta meg a – gazdasági értelemben – kívánt eredményt, ezért a több történelmi korszakon is átívelő, Amerikába történő

kivándorlás az 1920-as, 1930-as években is elérte Muravidéket. A magyarság nemzeti identitásának gyengülése ezzel nem ért véget. A betelepítési folyamatok egy másik ága volt ugyanis a hivatalnokok, tanítók és klerikálisok leváltása. Szlovénia a hatalmváltást nem tudta belső emberi erőforrásokból megoldani, szükség volt egyéb szlovén területekről érkező vezetőkre, hivatalnokokra. Ez okkal váltott ki ellenérzést az őslakos muravidéki szlovénok körében is (tehát nem pusztán a magyarság szemében). Nem hivatalosan ugyan, de az időszakban létrejött egy viszonyulási sor, amelynek élén a nem muravidéki szlovénok álltak (tágabb értelmezési keretben tárgyalva pedig első helyen a jugoszláv „nemzet”), őket követték a muravidéki szlovénok általánosságban. A következő, lefelé vezető lépcsőfokon már a hatalom szemében megbízhatatlannak titulált, magyar érzelmű szlovénok foglaltak helyet. A szlovén terminológiában csak dehonesztálón *madžaronnak* hívott személyek önmagukat szlovénként definiálták, míg a Mura túloldalán élő szlovénokra mint szlávokra hivatkoztak.³³ Itt megjegyzendő, hogy a Mura túloldalán a Muravidék egy roppant felszínesen ismert régió volt, így gyakorta előfordult, hogy (szándékosan vagy véletlenül) a magyarokat madžaronnak titulálták, ahogyan azt Göncz László is említi a *Jutro* című ljubljani lapra hivatkozva.³⁴ A magyar érzelmű szlovénok ellenében érzett megvetés forrása sok esetben az irigység volt, hiszen a betöltött társadalmi szerepük, pozíciójuk és megbecsültségük Muravidéken a jövevények által áhított volt. A szocializációs folyamatok tükrében nem meglepő, hogy a két világháború között az úgynevezett madžaronok a magyar kultúra, illetve konkrétan Magyarország felé orientálódtak, de ennek a meghatározottságnak létezett egy másik vetülete is. A hivatalnoki feladatokat az impériumváltás előtt ugyanis a magyarok mellett ők is ellátták, a polgársághoz tartozó vagyonosabb, tekintélyesebb réteg, kereskedők, jogászok is jelen voltak Muravidék szlovén lakosságának körében.³⁵ A „ranglétra” legalján természetesen és sajnálatosan a magyarok álltak.

AZ OKTATÁS, MINT AZ ASSZIMILÁCIÓ KITELJESEDÉSE

Az új hatalomnak a szlovén oktatási rendszerhez illeszkedő taneszközök, tantermek hiánya³⁶ mellett szembesülnie kellett a pedagógushiánnyal is. Kitétel volt ugyanis, hogy tanító csak szlovén, de legalábbis szlovénul beszélő jugoszláv állampolgár lehet. A magyar-ságukat felvállaló, a szlovén beolvasztásnak ellenállni kívánó tanítókat menesztették.

A magyar szülők ellenállását nehezebben tudta megtörni a szlovén hatalom, az első években sok esetben nem is voltak hajlandóak iskolába járattatni gyermekeiket, bíztak a Határmegállapító Bizottság számukra kedvező döntésében. A térségben a központi szerepet Alsólendvától fokozatosan átvevő Muraszombatban viszont már nem volt magyar nyelvű oktatás az újonnan alapított gimnáziumban. Elmondható, hogy

Muravidék két világháború közötti oktatási stratégiája – a magyar nyelv kivezetése, illetve az oktatás elszlovénosítása tekintetében – az alábbi sorrendiséget követte:³⁷

1. Szlovén alaptagozatok felállítása.
2. Párhuzamos magyar osztályok/tagozatok bevezetése.
3. A magyar nyelvű oktatás teljes felszámolása.

Első ránézésre azt gondolhatnánk, hogy hiába az asszimiláló stratégia, ha a magyar szülők magyar iskolába íratják a gyermekeiket. A szlovén (ill. jugoszláv) hatalom azonban semmit sem bízott a véletlenre, de még csak az esetleges ideológiai átnevelés erejére sem. Eleinte pusztán csak a befolyásos körök sugalmazásaként került napirendre a nemzetiségi alapú beíratás. A megszorításokban és kirekesztésekben egymásra licitáló rendeletekalkotások csúcspontját az 1940. május 15-i minisztériumi utasítás jelentette, amely a nemzetiségi gyerekek iskolai beíratásáról rendelkezett. A szülők nemzetiségi hovatartozása alapján az adott iskola igazgatója döntött a beíratásról.³⁸ Ezen a ponton már hivatalosan, úgymond „papíron” is összeért a földreform és az oktatásügy asszimilációs politikája. A földbérlési jogok reményében ugyanis – mint fentebb említésre került – sokan nyilatkoztak úgy, hogy szlovén nemzetiségűek. A bő két évtizednyi elnyomás eredményét az alábbi, 2. táblázat is jól szemlélteti.

Település	Magyar	Jugoszláv	Összesen
Csente	48	89	137
Dobronak	4	274	278
Hosszúfalu	16	239	255
Völgyifalu	75	6	81
Domonkosfa	26	73	99
Gyertyános	53	69	122
Göntérháza	57	6	63
Felsőlakos	56	108	164
Hodos	57	22	79
Kapca	33	126	159
Szentlászló	0	40	40
Összesen	425	1052	1477

2. táblázat: Az 1940/1941-es tanév beiratkozási létszámadati nemzetiségi megoszlás tekintetében Muravidék magyar településeinek iskoláiban, ahol még volt magyar tagozat

A BEOLVASZTÓ POLITIKA LÁTLELETE, A NÉPSZÁMLÁLÁSOK

A Muravidéket is érintő magyar népszámlálásra a tárgyalt időszakunk előtt, 1910-ben került sor, illetve a visszacsatolás évében, 1941-ben. Ezen összeírások egybevétele a köztes szlovén statisztikai adatokkal a magyarság lélekszámának vizsgálata tekintetében erőteljesen véleményes, hiszen az adott hatalom önmaga felé torzító hatásától nem lehet eltekinteni.

A jugoszláv hatóságok a két világháború között két népszámlálást tartottak. Az elsőre 1921. január 31-én került sor, ahol 14 897 fő magyar anyanyelvű állampolgárt írtak össze.⁴⁰ A második, 1931. március 31-i népszámlálás drasztikus csökkenést eredményezett: a statisztikai adatok szerint mindössze 7607 személy vallotta magát magyar anyanyelvűnek.⁴¹ (A népszámlálások a nemzetiségre nem kérdeztek rá.) Olyan történelmi folyamatoknál, mint a kényszerű határmódosítással és közigazgatási változásokkal is együtt járó impériumváltás, várható, hogy a kisebbségi létbe került nemzetiségek beolvadása megkezdődik, ám a tíz év alatt bekövetkező közel 50%-os lélekszámcsökkenés semmi esetre sem a természetes folyamatok része (még akkor sem, ha az elvándorlást, mint tényezőt is beleszámoljuk). A következetes asszimiláló politika következménye volt, hogy Muravidéken a magyarság tíz év alatt a felére apadt. Ténylegesen ugyan jóval többen lehettek magyar nemzetiségűek, mint azt az 1931-es statisztikai adatok az anyanyelv vonatkozásában kimutatták, ám Trianon után a délszláv hatalom kíméletlenül és sikeresen látott hozzá a magyar megmaradás záloga, a magyar nyelvű oktatás lerombolásához.

JEGYZETEK

- ¹ A két világháború között a délszláv állam megnevezése többször változott, ami jelen tanulmányban nem mérvadó, így a bevett gyakorlat szerint a „jugoszláv” kifejezést használom, ha a tárgyalt időszakban a délszláv állam állampolgárait, hatóságait, egységeit stb. említem. Egyéb, konkrét esetben a tagállami szint határozza meg a használt kifejezést (szerb, horvát, szlovén).
- ² Ma Muravidék Szlovénia egy történelmi régiója, a Pomurska statisztikai régió része. Határai egyértelműek: a Mura folyótól balra eső szlovéniai területek. A szlovén terminológiában a Murántúl (Prekmurje) kifejezés ismert, ami földrajzi szempontból kézenfekvő. Megjegyzendő, hogy maga Muravidék nem fedi teljesen egészében a Szlovéniához csatolt egykori magyarországi területeket, ugyanis szlovén fennhatóság alá került néhány muraközi település is (Räckanizsa és vonzáskörzete), ám e településeknek magyar anyanyelvű lakossága is csupán néhány főt tett ki. Lásd: Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. Budapest, 1912. 82–83.
- ³ Tallián Ferenc: *Vas vármegye térképe*. Budapest, 1929; Czákó István: *Zala vármegye térképe*. Budapest, 1921.
- ⁴ Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. (doktori értekezés). Lendva, 2000 (a továbbiakban: Göncz 2000). 43.
- ⁵ Göncz 2000. 56.
- ⁶ Göncz 2000. 65.
- ⁷ Bazsika Enikő – Gyuricza László: *Néprajzi tájak „vándorlása” a magyarországi térképeken*. Földrajzi közlemények, 132. évf. (2008) 261.
- ⁸ Dobronak, illetve Lendva nem tartoznak a szorosan vett Hetéshez.

- ⁹ Kovács Attila – Tátrai Ágnes: *Magyarok a Muravidéken 1918–1945. Kronológia*. Lendva, 2013 (a továbbiakban: Kovács–Tátrai 2013). 12.
- ¹⁰ Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Korall 18. sz. 2004 (a továbbiakban: Kovács 2004). 6.
- ¹¹ A számítás alapját Miroslav Kokolj: *Prekmurski Slovenci 1919–1941*. című művének adatai képezik, amelyekre Göncz László hivatkozik közvetve. Lásd: Göncz 2000. 169.
- ¹² Kovács 2004. 8.
- ¹³ Kovács–Tátrai 2013. 27.
- ¹⁴ Kovács–Tátrai 2013. 36.
- ¹⁵ Az idézett mondat a ljubljana-i Földigazgatóság 1921. márciusi keltezésű levelében olvasható, amit a földreformért felelős belgrádi minisztériumhoz intézett. Lásd: Göncz 2000. 157.
- ¹⁶ Göncz 2000. 159.
- ¹⁷ 1921. szeptember 5-i miniszteri rendeletre hivatkozva. Lásd: Göncz 2000 163.
- ¹⁸ Azt megelőző nap járt le ugyanis az 1921. október 1-jén életbe lépett nagybirtokok négyéves bérbeadásáról szóló rendelet. Lásd: Kovács 2004. 11.
- ¹⁹ Alsólendváról és vonzáskörzetéből, valamint Hetésből összesen 17 magyar falu fellebbezett. Lásd: Göncz 2000. 164.
- ²⁰ Göncz 2000. 165.
- ²¹ A Monarchia idején a muravidéki embernek (úgy a magyarnak, mint a szlovénnak) lényeges megélhetési forrása volt a mezőgazdasági idénymunka, amire jellemzően Somogy, illetve Baranya vármegyékben adódott lehetőség. A határozattal viszont új, kedvezőtlen helyzet állt elő, s idő kellett a Jugoszlávián belüli új lehetőségek (Bácska, Bánság, Szlavónia, Baranya [horvát megye]) megtalálására.
- ²² Göncz 2000. 9.
- ²³ A vendnek, mint önálló népcsoportnak a szlovén álláspont szerint Muravidék elcsatolásakor sem volt létjogosultsága, egyfajta dehonosztációként értékelték a magyar nyelvű „vend” megnevezést. Adott esetben viszont épp a központi hatalom különböztette meg a muravidéki szlovénokat negatív előjellel.
- ²⁴ Szilágyi Imre: *Déli szomszédaink és az I. világháború végének századik évfordulója, a területi gyarapodás megünneplése*. Regio, 27 évf. (2019) 3. sz. 300.
- ²⁵ A két világháború között Szlovéniának nem volt tengeri kijárata. A tengerparti területeket Olaszország birtokolta.
- ²⁶ Göncz 2000. 160.
- ²⁷ A Trianon előtt időszakban egyetlen falu törte meg ezt a láncolatot: Kebele.
- ²⁸ Kovács–Tátrai 2013. 29.
- ²⁹ Göncz 2000. 162.
- ³⁰ Göncz László adatolása alapján. Lásd: Göncz 2000. 179.
- ³¹ Benicét (szlovénul Benica) új, önálló faluként hozták létre a telepések számára.
- ³² Göncz László a Hídvégi kolónia esetében csak a betelepített családok számát említi. A családtagok összlétszáma becsült eredmény a betelepített családok átlagos lélekszáma alapján.
- ³³ Göncz 2000. 13.
- ³⁴ Göncz 2000. 105.
- ³⁵ Göncz László hivatkozik Miroslav Kokolj szlovén történészre (Lásd: Göncz 2000. 13.), aki Göncz szerint egyoldalúan (de nem teljesen szembe helyezkedve a valósággal) mutatja be a muravidéki helyzetet. Tehát, ha túlzás is azt feltételezni, hogy Trianon előtt minden kulcspozíció a madžaronok (illetve a magyarok) kezében volt, az tény, hogy meghatározóan jelen voltak.
- ³⁶ Előbb magyar részről a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének alakulatai, majd a jugoszláv hadsereg megszálló egységei is rongálásokat vittek végbe. Lásd: Göncz 2000. 13.
- ³⁷ Göncz 2000. 195.
- ³⁸ Kovács–Tátrai 2013. 83.
- ³⁹ Mind a 40 tanuló magyar nemzetiségű volt, de mindegyikőjüket jugoszlávnak írtatták a szülők. Lásd: Göncz 2000. 193.
- ⁴⁰ Kovács–Tátrai 2013. 27.
- ⁴¹ Kovács–Tátrai 2013. 61.